

С. М. ЛЯХІВНЕНКО. МІЖНАРОДНІ ПРАВОВІ СТАНДАРТИ: ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ТА ВИДОВОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Визначено поняття, сутність та видову характеристику міжнародних стандартів. Проаналізовані витoki міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини, місцевого самоврядування та якості продукції. Запропоновано авторський підхід до визначення поняття міжнародного стандарту як явища, що має договірний характер та склалося в процесі багаторічної практики міждержавного співробітництва. Запропонована класифікація стандартів за їх видовою характеристикою.

Ключові слова: міжнародні стандарти, прецедентне право, стандартизація.

Определены понятие, сущность и видовая характеристика международных стандартов. Проанализированы истоки международных стандартов в сфере защиты прав человека, местного самоуправления и качества продукции. Предложен авторский подход к определению понятия международного стандарта как явлению, имеющему договорный характер, сложившемуся в ходе многолетней практики межгосударственного сотрудничества. Предложена классификация стандартов по их видовой характеристике.

Ключевые слова: международные стандарты, прецедентное право, стандартизация.

The article is sanctified to determination of concept and finding out of essence of international standards. The analysed sources of international standards are in the field of defence of human, local self-government and of quality of products rights. The authorial going is offered near determination of concept of international standard as phenomenon, which has contractual character which was folded during long-term practice of intergovernmental collaboration. The offered classification of standards is by their specific recommendation.

Key words: international standards, case-law, standardization.

В умовах суцільної стандартизації та постійного зростання ролі стандартів у розвитку та захисті демократичних принципів функціонування сучасного соціуму та державності, об'єктивно актуалізується проблематика, що стосується визначення поняття міжнародного правового стандарту. Актуальності вивчення зазначеного комплексу проблем додає ще й той факт, що на сьогодні з приводу визначення поняття та класифікації міжнародних правових стандартів існує багато альтернативних точок зору як серед вітчизняних представників доктрини, так і серед зарубіжних, проте остаточного варіанту ще не встановлено, тому усталена дефініція не вироблена. Звідси метою даної статті є спроба дати власну інтерпретацію поняття міжнародного правового стандарту у його порівнянні зі стандартом у теорії права, шляхом використання методу синтезу відносно аналізу основних поглядів провідних вчених світу на зазначену проблематику.

Протягом тривалого періоду у різний час проблемою міжнародних правових стандартів займалися такі іноземні вчені, як Л. Зваак, Р. Каламкарян, Г. Лукьянцев, Р. Мюллерсон, М. Прело, Д. Харріс, С. Черниченко та ін. Серед вітчизняних дослідників, що вдавалися до характеристики стандартів, необхідно виокремити праці М. Баймуратова, С. Верланова, В. Галуцько, Н. Глевацької, Ю. Касяненка, Б. Кофмана, О. Мережка, В. Нагребельного, М. Ставнійчук тощо. Проте ком-

плексного дослідження з позиції компаративізму стосовно загального поняття правового стандарту та міжнародного правового стандарту здійснено ще не було.

У своєму етимологічному та онтологічному значенні стандарт (англ. – норма, зразок, модель, від франц. букв. – твердо стояти) – документ, що встановлює для загального і багаторазового застосування правила, загальні принципи або характеристики, які стосуються діяльності чи її результатів, з метою досягнення оптимального ступеня впорядкованості у певній галузі. Приймається в установленому порядку на основі консенсусу¹. Іншими словами, інтерпретуючи наведену дефініцію стосовно правової науки, необхідно зазначити, що під стандартами варто розуміти норми та принципи, що приймаються у порядку, встановленому чинним законодавством.

Як відомо, норма права (від лат. *norma* – правило, взірць, міра) – це загальнообов'язкове правило поведінки, сформоване в суспільстві відповідно до визначеної в ньому справедливої міри свободи і рівності та формально визначене (встановлене та санкціоноване) і гарантоване державою як правозначущий спосіб регулювання суспільних відносин. Норма права – це первинний елемент права, за допомогою якого відображається і закріплюється найпростіше правило юридично значущої поведінки².

Принципи права (від лат. *principium* – основа, засада) – це основоположні загальноприйняті норми-ідеї (вихідні начала), що виражають сутність права, закономірності його розвитку і мають найвищий авторитет, тобто є незаперечними вимогами, що висуваються до учасників суспільних відносин з метою встановлення соціального компромісу і порядку³.

Згідно позиції дослідника О. Мережка, в сучасних умовах міжнародне право не є повністю самостійною нормативною системою, абсолютно ізольованою від інших соціальних регуляторів міжнародних відносин. Норми міжнародного права разом з нормами національного права, що регулюють міжнародні відносини, входять в складну систему міжнародного порядку⁴.

Тому, говорячи про міжнародні правові стандарти з онто-гносеологічних та функціональних позицій, варто зазначити, що: а) під ними, насамперед, розуміються єдині принципи і норми щодо поведінки суб'єктів права, які зафіксовані в основних джерелах міжнародного права як універсальних, так і в регіональних правових актах; б) вони є оптимальними юридичними вимогами стосовно правових систем держав-учасниць міжнародного співтовариства; в) вони відображають найкращі правові досягнення міжнародного права та співробітництва держав-членів міжнародної спільноти та держав-членів універсальних і регіональних міжнародних міждержавних організацій (ММУО); г) вони фіксуються у відповідних джерелах права в вигляді принципів і норм права; ґ) вони об'єктивуються через основні джерела міжнародного права; д) вони є обов'язковими вимогами для держав-учасників міжнародних договорів, що містять такі правові стандарти; е) вони є основою для узгодження міжнародного і національного права.

На глибоке переконання дослідниці М. Ставнійчук, нормативно-правові стандарти можна класифікувати: за суб'єктами їх створення – на стандарти Ради Європи (РЄ), Європейського Союзу (ЄС), Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) тощо; за галузеву приналежність – на конституційно-правові, цивільно-правові, кримінально-правові та ін.; за зовнішньою формою закріплення – на ті, що фіксуються у міжнародних договорах, практиці Європейського суду з прав людини, юридичних актах міжнародних організацій, що відносяться до джерел права⁵.

Основні загальновизнані європейські юридичні стандарти формуються перш за все правовими системами РЄ та ЄС, які є найбільш ефективними формами європейської правової інтеграції. Варто відзначити, що міжнародні європейські норми є набором цінностей, тобто вони втілюють цінності й ідеї, загальноприйняті в сучасному європейському правовому просторі.

І тут беззаперечну роль відіграють Загальна декларація прав людини 1948 р.⁶, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р.⁷, Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. з протоколами, що до неї додаються⁸, а також прецедентне право, створене практикою Європейського суду з прав людини⁹. Щодо останнього, то варто зазначити, що цей Суд дозволяє сформулювати нові правові норми і принципи, що повинні дотримуватися державами-учасниками названої Конвенції. Так, наприклад, Венеціанська комісія на запити Парламентської Асамблеї РЄ будувала свої доповіді з певної проблематики в світлі Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та прецедентів створених Європейським судом з прав людини.

Проблема визначення міжнародних правових стандартів стала особливо очевидною та значущою у новому ХХІ ст., коли багато держав гармонізують принципи, на яких будуються їх правові системи, визнаючи, наприклад, право громадян на рівний доступ до інформації, на участь в управлінні державою, право обирати і бути обраними як основні права людини. Так, наприклад, під міжнародними виборчими стандартами розуміють принципи міжнародного права, що стосуються виборчих прав громадян, організації і проведення виборів. Принципи міжнародного права, як найбільш загальні правила поведінки учасників міжнародного спілкування, роблять певний вплив на встановлення міжнародно-правових норм як більш конкретних правил поведінки. Той чи інший принцип права не лише може зумовити виникнення вищезазначених правил поведінки, а й підпорядковує їх собі. У результаті більш конкретні правила поведінки узгоджуються між собою і водночас – з принципом, як більш загальним правилом поведінки.

Необхідно зазначити, що норми міжнародного права закріплюють як у якості принципів, так й у вигляді конкретних правил поведінки. При цьому конкретні правила поведінки завжди оформлюються у вигляді норм міжнародних актів або звичаїв, а кожен принцип може бути сформульований в якому-небудь міжнародному акті у вигляді деякої норми, однак може і не одержати чіткого формулювання і виявлятися в сукупності норм, комплексний аналіз яких дозволяє судити про їх системну єдність та відповідність певному принципу. Особливо важливо розуміти, що з позицій методології міжнародні стандарти не можна сприймати як таке, що стоїть незмірно вище за будь-які правила, діючі в кожній окремо взятій державі.

Стосовно класифікації міжнародних стандартів не існує однієї переважаючої позиції, проте на глибоке переконання автора на максимальну увагу заслуговують міжнародні стандарти у сфері прав людини та їх захисту, в сфері локальної та регіональної демократії та стандарти Міжнародної організації з питань стандартизації (ISO).

Усі перераховані вище міжнародні стандарти беруть свої витоки із Загальної Декларації прав людини 1948 р. Досить важливо зазначити, що міжнародні стандарти у сфері прав людини більше конкретизуються у Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права¹⁰ та Міжнародному пакті про громадянські та політичні права¹¹, що були прийняті Генеральною Асамблеєю ООН

16 грудня 1966 р.

Будь-які стандарти прав людини можна класифікувати за такими критеріями: а) за суб'єктом їх встановлення: 1) міжнародні (всесвітні, регіональні, двосторонні) та 2) національні; б) за юридичною значимістю: 1) формально неонов'язкові або декларативні; 2) рекомендаційні (так зване «м'яке» право /soft law/); 3) формально обов'язкові; в) за ступенем визначеності змісту: 1) абсолютно визначені (у якісному та кількісному вираженні); 2) відносно визначені (зокрема, якщо застосовуються оціночні поняття).

Необхідно мати на увазі, що з аксіологічних позицій у міжнародних стандартах прав людини відбувається позитивація основних (у тому числі моральних) цінностей суспільства. Такі цінності, на думку дослідника С. Верланова, власне через міжнародні стандарти прав людини поширюються та укорінюються у національних правових системах, у яких їх первинний зміст зберігається, підкріплюється юридичною формою найчастіше як конституційні права або права за міжнародним договором, належним чином ратифікованим, котрий став частиною національного законодавства¹². Це, як відомо, має місце і в Україні відповідно до статей 9 та 22 Конституції України.

Стандарти в сфері локальної та регіональної демократії беруть свої витоки з Європейської хартії місцевого самоврядування 1985 р.¹³, Всесвітньої Декларації місцевого самоврядування 1985 р.¹⁴ та Європейської типової конвенції про основні принципи транскордонного співробітництва між територіальними общинами або органами влади 1980 р.¹⁵

Так, Європейська Хартія про місцеве самоврядування визначає місцеве самоврядування як право і реальну здатність органів місцевого самоврядування регламентувати значну частину державних справ і управляти ними, діючи в рамках закону, під власну відповідальність і в інтересах місцевого населення. У ч.2 ст. 3 Європейської Хартії подано перелік суб'єктів місцевого самоврядування, які реалізують самоврядні повноваження: «Це право здійснюється радами або зборами, що складаються з членів, обраних шляхом вільного, таємного, рівного, прямого і загального голосування. Це положення не виключає звернення до зборів громадян, референдуму або якоїсь іншої форми прямої участі громадян там, де це припускається законом»¹⁶. Отже, головним суб'єктом місцевого самоврядування Європейська Хартія визнає органи місцевого самоврядування.

В той же час, як зауважує дослідниця О. Бориславська, чинна Конституція України первинним суб'єктом місцевого самоврядування визнає територіальну громаду. Існування такої розбіжності, як зазначає професор В. Шаповал, є наслідком наявності «двох підходів до природи місцевого самоврядування, двох філософій оцінки відповідного явища. Ці підходи відображені у змісті двох основних і, по суті, протилежних теорій місцевого самоврядування – державницької та громадівської»¹⁷.

У Європейській Хартії про місцеве самоврядування знайшла своє відображення державницька теорія місцевого самоврядування. У Конституції України 1996 р. зроблена спроба поєднати положення обох концепцій. Стаття 140 Конституції, в якій мова йде про територіальну громаду як первинний суб'єкт місцевого самоврядування, за визначенням професора М.І.Корнієнка, є наслідком сприйняття громадівської теорії. Хоча багато важливих положень Основного Закону написано в дусі державницької теорії місцевого самоврядування¹⁸.

Варто погодитися з думкою дослідника М.О. Баймуратова, який зауважує, що

міжнародні стандарти функціонування місцевої демократії належать до міжнародних конвенцій спеціального порядку, що встановлюють правила, визнані більшістю держав. На глибоке переконання науковця, міжнародні стандарти – це норми міжнародного права, які містяться в міжнародних договорах, що розробляються державами в рамках ММУО. На процеси розроблення таких норм впливають глобальні тенденції інтернаціоналізації міжнародного життя¹⁹.

В умовах розвитку міжнародної торгівлі і споріднених їй видів діяльності, успіх окремих підприємств та галузей економіки на зовнішньому та внутрішньому ринках повністю залежить від того, наскільки їх продукція або послуги відповідають стандартам якості. Міжнародна організація з питань стандартизації (ISO) була утворена згідно з рішенням Ради представників 25 держав, яка відбулася у жовтні 1946 р. в Лондоні (Велика Британія). Вона має консультативний статус при ЕКОСОП, МОП, МАГАТЕ, ІКАО, ІМО, ЮНЕСКО, ЮНКТАД, ВОІВ. Об'єднує національні організації (комітети) з питань стандартизації 135 держав (членів і членів-кореспондентів та членів-абонентів). Україну в організації представляє Держстандарт України (з 1993 р.). Мета організації – розвиток стандартизації і пов'язаної з нею діяльності у міжнародному масштабі. Основне завдання – розробка міжнародних стандартів у сфері готової продукції, напівфабрикатів і сировини на основі координації та уніфікації національних стандартів, що мають рекомендаційний характер; розвиток міжнародного співробітництва у галузі стандартизації²⁰.

Стандарти ISO серії 9000 були розроблені технічним комітетом ISO/TK 176 в результаті узагальнення накопиченого національного досвіду різних країн щодо розроблення, впровадження та функціонування систем якості. Вони не стосуються конкретного сектору промисловості чи економіки і являють собою настанови з управління якістю та загальні вимоги щодо забезпечення якості, вибору і побудови елементів систем якості. Вони містять опис елементів, що їх мають включати системи якості, а не порядок запровадження цих елементів тією чи іншою організацією.

За роки що пройшли від часу опублікування, вони отримали широке визнання та розповсюдження, а більш як 50 держав прийняли їх як національні. Після розповсюдження почався процес їх широкого застосування при сертифікації систем якості. Це викликало потребу визначення правил самої процедури сертифікації, а також вимог експертів, які здійснюють перевірку системи. З цією метою ISO/TK 176 підготував та опублікував у 1990-92 рр. два стандарти ISO серії 1000. В подальшому були внесені зміни в стандарти ISO серії 9000, які забезпечують більш зручне користування ними. Після внесення змін вони мають такий склад: ISO 9000-1:1994. Стандарти з управління якістю і забезпечення якості. Ч.1. Настанови щодо вибору і застосування; ISO 9000-2:1993. Ч.2. Настанови щодо застосування ISO 9001, ISO 9002, ISO 9003; ISO 9000-3:1991. Ч.3. Настанови щодо застосування ISO 9001 до розроблення, постачання та обслуговування програм забезпечення; ISO 9000-4:1993. Ч.4. Настанови щодо управління програмою надійності; ISO 9001:1994. Системи якості. Модель забезпечення якості при проектуванні, розробленні, виробництві, монтажі та обслуговуванні; ISO 9002:1994. Системи якості. Модель забезпечення якості при виробництві, монтажі та обслуговуванні; ISO 9003:1994. Системи якості. Модель забезпечення якості при контролі готової продукції та її випробуванні; ISO 9004:1994. Управління якістю та елементи системи якості. Під цією назвою існує чотири стандарти: ISO 9004-1,

ISO 9004-2, ISO 9004-3, ISO 9004-4, які мають такі частини: ч.1. Настанови; ч.2. Настанови щодо послуг; ч.3. Настанови щодо перероблених матеріалів; ч.4. Настанови щодо поліпшення якості; ч.5. Настанови щодо програм якості; ч.6. Настанови щодо забезпечення якості при управлінні проектуванням; ч.7. Настанови з управління конфігурацією; ч.8. Настанови щодо принципів системи якості та їх застосування для управління.

Згідно з ISO 9000-1, стандарти ISO серії 9000 передбачають застосування систем якості у чотирьох ситуаціях: – отримання вказівок щодо управління якістю; – контракт між першою та другою сторонами (постачальник - споживач); – затвердження або реєстрація, що їх проводить друга сторона; – сертифікація або реєстрація, що їх проводить третя (незалежна) сторона²¹.

Виходячи з того, що управління якістю спирається на безліч організаційних та організаційно-правових форм співробітництва держав, їх органів та суб'єктів, що функціонують на їх території, стандартизація впроваджується у правову сферу та виходить не тільки на національний, але й на міжнародний рівень.

Резюмуючи, слід дійти наступних висновків. На глибоке переконання автора, визначення міжнародних правових стандартів повинно мати системний характер. З зазначених позицій під такими стандартами слід розуміти: а) єдині принципи і норми щодо поведінки суб'єктів міжнародного права, які мають договірний характер, що склався у ході багаторічної практики міждержавного співробітництва; б) цінності й ідеї, загальноприйняті в сучасному міжнародно-правовому просторі, що фіксуються у міжнародних договорах, юридичних актах міжнародних організацій, що відносяться до джерел права та здійснюються у практиці відповідних міжнародних судових установ.

Переважає більшість міжнародних правових стандартів беруть свої витоки із Загальної декларації прав людини 1948 р.

Створення та розбудова модерної континентальної системи права наочно демонструє зростання ролі та значення прецедентного права у врегулюванні проблем міжнародного простору, а, отже, необхідно зауважити, що свої витоки міжнародні стандарти беруть ще й з прецедентного права, створеного практикою Європейського суду з прав людини.

При визначенні класифікації міжнародних стандартів автор віддає перевагу трьом найбільш важливим групам: це стандарти у сфері прав людини та їх захисту, у сфері локальної та регіональної демократії, а також стандарти Міжнародної організації з питань стандартизації (ISO).

Зважаючи на поліфонію точок зору дослідників стосовно класифікації міжнародних правових стандартів, необхідно зауважити, що класифікувати їх можна за суб'єктами їх створення, за галузевою приналежністю, за зовнішньою формою закріплення, за юридичною значимістю, за дією на коло осіб, за видовою специфікою адресатів стандартизації, за способом реалізації, за змістом можливостей і т.д. Насамкінець важливо зазначити, що на процеси розроблення міжнародних правових стандартів впливають глобальні тенденції інтернаціоналізації міжнародного життя. Вони безпосередньо або опосередковано впливають на внутрішньодержавні й міждержавні відносини, в результаті чого суб'єкти міжнародного права розробляють стандартизовані правила поведінки і визнають їх юридично обов'язковими.

та ін. – К.: Укр. енцикл., 2003. – С. 614. **2.** Скакун О.Ф. Теорія права і держави: Підручник. – К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. – С. 281. **3.** Скакун О.Ф. Теорія права і держави: Підручник. – К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. – С. 241. **4.** Мережко О. Поняття та сутність міжнародного права // Юридичний журнал. – 2008. – № 7-8. – С. 63. **5.** Ставнійчук М.І. Роль міжнародних стандартів у захисті та розвитку демократичних принципів // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2010. – № 2. – С. 15-23. **6.** *Всеобщая декларация прав человека от 10 декабря 1948 г.* // Действующее международное право: В 3 т. / Сост.: Ю.М. Колосов, Э.С. Кривчикова. – М.: Изд-во Моск. независимого ин-та междунар. права. – 1999. – Т. 1. – 864 с. **7.** *Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua> > **8.** Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод з протоколами до неї від 23.08.2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/> > **9.** Практика Європейського суду з прав людини. Режим доступу: <http://www.coe.kiev.ua/hr/pros.htm> > **10.** Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua> > **11.** Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua> > **12.** Верланов С. Стандарти соціально-економічних прав людини у інтерпретації Європейського комітету соціальних прав // Право України. – 2007. – № 10. – С. 23. **13.** *Європейська Хартія про місцеве самоврядування* // Віче. – 1993. – № 6. – С. 33-39. **14.** *Всесвітня Декларація місцевого самоврядування від 26 вересня 1985 р.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakony.com.ua/> > **15.** *Європейська типова конвенція про основні принципи транскордонного співробітництва між територіальними общинами або органами влади 21 травня 1980 р.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/> > **16.** *Європейська Хартія про місцеве самоврядування* // Віче. – 1993. – № 6. – С. 33-39. **17.** Шаповал В. Сутнісні характеристики місцевого самоврядування // Право України. – 2002. – № 3. – С. 50. **18.** Корнієнко М.І. Конституційно-правові основи місцевого самоврядування // Муніципальне право України: Підручник / За ред. Погорілка В.Ф., Фрицького О.Ф. – К.: Юрінком Інтер – 2001. – С. 95. **19.** Баймуратов М.О. Міжнародні зв'язки і стандарти в системі місцевого самоврядування України // Муніципальне право України: Підручник / За ред. Погорілка В.Ф., Фрицького О.Ф. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – С. 318. **20.** *Юридична енциклопедія.* Т. 5: І–М / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – С. 656. **21.** Категорія: Стандарти ISO. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/> >